

waren daar wel bonnen ingevoerd, maar 'wat men daarop krijgt, is', zo werden Goerings woorden in de Nederlandse pers weergegeven, 'een extraatje, en men voorziet zich daar in hoofdzaak via de sluikehandel . . . Dientengevolge is bij mij het onwrikbare besluit ontstaan: in de eerste plaats en bovenal komt bij de voeding het Duitse volk . . . Als er gehongerd wordt, dan in geen geval in Duitsland!'¹

In april '44, anderhalf jaar later dus, stelde Louwes in een concept voor een brief aan von der Wense op schrift dat pas Goerings toespraak 'een eerste machtige stoot' gevormd had 'tegen het toentertijd hier nog zeer goed functionerende apparaat onzer voedselvoorziening.' Tevoren bestond, meende Louwes,

'bij de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk . . . nog de mening dat het onfatsoenlijk was, aan de clandestiene handel deel te nemen . . . Hoeveel Nederlanders hebben mij niet gezegd dat als van hoogste Duitse zijde toch van ons verwacht werd dat we zwarte handel drevon, er ook geen enkele aanleiding was om het niet te doen, en hoeveel tien- of honderdduizenden, die het niet deden, hebben hetzelfde gedacht en getracht te doen.'²

Het paste in Louwes tactiek om telkens weer te wijzen op de Duitse bijdrage aan de factoren die de zwarte handel in de hand werkten; wij zijn er niet zeker van dat hij Goerings toespraak in werkelijkheid zo belangrijk gevonden heeft. In elk geval zijn wij van mening dat hij dat belang in zijn brief aan von der Wense te hoog aangeslagen heeft. Hier en daar kan zich de door Louwes beschreven reactie wel voorgedaan hebben, maar wanneer men het gehele terrein overziet, krijgt men eerder de indruk dat de zwarte kleinhandel zich van '40 af *gestadig* heeft uitgebreid en in elk geval in oktober '42 al een omvang aangenomen had die reden geeft tot twijfel of toen inderdaad, zoals Louwes schreef, 'de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk' nog de mening zou koesteren, 'dat het onfatsoenlijk was, aan de clandestiene handel deel te nemen.' Notabene: een derde tot de helft hield bonnen over en die verdwenen toch niet in het niets! Zeker, er zijn mensen geweest, en misschien niet eens zo weinigen, die tot het einde van de bezetting toe en dus ook in de hongerwinter elke zwarte aankoop weigerden (uit principe, uit gierigheid, uit geremdheid, uit angst - wie zal het zeggen?), maar het komt ons voor dat nu juist die 'overgrote meerderheid van het Nederlandse volk' al in de zomer van '40 op het standpunt stond dat althans op bescheiden

¹ *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 5 okt. 1942. ² Brief (concept), 18 april 1944, van S. L. Louwes aan J. C. G. von der Wense (Doc I-1080, a-1).